

TÜRKİYE'DE DONDURULMUŞ MEYVE-SEBZE SEKTÖRÜNDE SORUNLAR VE ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Doç. Dr. Orhan YAVUZ¹

Filiz PEZİKOĞLU²

ÖZET

Araştırma, Türk dondurulmuş meyve-sebze sektörünün durumunu belirlemek ve sorunlara çözüm önerileri geliştirmek amacıyla yapılmıştır. Bu çalışmada, Türkiye'de dondurulmuş meyve-sebze sektöründe faaliyet gösteren 34 firmadan 14'ü ile yapılan anket sonuçları ve çeşitli kaynaklardan faydalanılmıştır.

Sektörde 200,000 ton/yıl kapasite ile 34 firma bulunmaktadır. İncelenen firmaların %57.1'i 10.000 ton/yılın üzerinde üretim kapasitesine sahiptir. Firmaların tamamında IQF (Bireysel Hızlı Dondurma) tekniğı kullanılmaktadır. Firmalarda toplam 18 tür sebze ve 9 tür meyve işlenmektedir. Firmaların %42.6'sı dondurulmuş meyve-sebze üretim kapasitesini artırmayı planlamaktadır. En önemli sorunlardan birisi hammadde fiyatlarının yüksek olması olarak açıklanmaktadır.

ANAHTAR KELİMELELER

Derin Dondurma, Meyve-Sebze, Ekonomi-Politik, Türkiye.

1. GİRİŞ

Yaş meyve ve sebzelerin kısa sürede bozulabilir özellikte olması nedeniyle, bugüne kadar çeşitli muhafaza yöntemleri geliştirilmiştir. Derin dondurma yöntemi de önceleri meyve ve sebzelerin uzun süreli muhafaza edilerek, her mevsim talebin karşılanmasına yönelik olarak ortaya çıkmıştır. Ancak, daha sonra zamanın yaşam içinde ilk sıraya yerleşmesi, çalışan kadın sayısının ve tek yaşayan bireylerin artması gibi nedenlerle, kolay hazırlanabilen, besin değerini kaybetmeyen ve tüketime hazır gıdalar ön plana çıkmıştır. Dondurulmuş meyve-sebze ürünleri de hem doğrudan tüketime yönelik hem de işlemeye yönelik artan bir taleple karşılaşmıştır. Talep önceleri kişi başına gelir düzeyi yüksek gelişmiş ülkelerde ortaya çıkmış, daha sonraları gelişmekte olan ülkeler de bu talebe katılmışlardır. Türkiye'de henüz çok düşük bir talebi olan dondurulmuş meyve-sebze ürünlerinde kişi başına tüketim yaklaşık 765 g/yıldır (Belviranlı,1999). Tüketim daha çok büyük şehirlerde ve turizm bölgelerindedir. Sektör çeşitli tarife dışı engellerle karşılaşmasına rağmen ihracatta oldukça başarılı bir performans göstermektedir. Dondurulmuş meyve-sebze üretiminin yıllara göre değişmekle beraber %60-95'i ihraç edilmektedir. Son yıllarda sektör iç pazar potansiyelini de değerlendirmeye almıştır.

Dünya dondurulmuş meyve-sebze üretimiyle ilgili istatistikler bulunmadığından toplam tüketim göz önüne alınarak, üretimin 10 milyon ton civarında olduğunu söyleyebiliriz. Aynı şekilde dünya ticaretine baktığımızda da kesin rakamlar bulunamamaktadır. Dondurulmuş meyve-sebze de dünya ihracatı yaklaşık 2,762,000 ton civarındadır. İhracatın %22.4'lük kısmını Belçika-Lüksemburg, %11.9'lük kısmını Polonya gerçekleştirmektedir. Türkiye'nin dünya ihracatı içerisindeki payı ise %2.3 civarındadır. Dünya dondurulmuş meyve-sebze ithalatında ise, birinci sırayı %22.4 payla Almanya almaktadır. Onu %13.8 payla ABD

¹ Uludağ Üniversitesi, Ziraat Fakültesi, Tarım Ekonomisi Bölümü, BURSA

² Atatürk Bahçe Kùltürleri Merkez Araştırma Enstitüsü, YALOVA

izlemektedir. Diğr ithalatçı ülkeler ise Fransa ve Japonya'dır. Bu rakamlara dondurulmuş parmak patates rakamları dahil değıldir.

Çizelge 1. Türkiye'de Dondurulmuş Meyve-Sebze Üretim, İhracat, İthalat, Stok-Tüketim (ton)

Yıllar	Üretim	İthalat	Toplam	İhracat	Stok-Tüketim
1995	70,000	3,153	73,153	43,451	29,702
1996	67,592	1,276	68,868	67,215	1,653
1997	65,000	4,383	69,383	66,683	2,700
1998	67,000	8,684	75,684	66,047	9,637
1999	100,000	7,499	107,499	58,850	48,649

Kaynak: İgeme.org.tr

2. VERİLER VE YÖNTEM

Araştırmanın birincil verilerini dondurulmuş meyve-sebze işleyen firmalarla yapılan anketler oluşturmuştur. Firmalarla ilgili bilgiler Türkiye Odalar ve Borsalar Birliğı'nin 1997 kayıtlarından elde edilmiştir. Toplam firma sayısının örnekleme gerektirecek büyüklükte olmaması ve firmaların üretim ve kapasitelerinin firma bazında kullanıma açık olmaması nedeniyle tam sayım yapılmasına karar verilmiştir. Pilot anketlerden elde edilen sonuçlardan hareketle anket formları gözden geçirilmiş, düzenlemeler yapılmış ve anket görüşmelerine katılmayı kabul eden 14 firma ile uygulama yapılmıştır.

Araştırmanın ikincil verilerini dondurulmuş gıda sektörü ile ilgili Türkiye ve dünyada yayınlanan süreli yayınlardan ve raporlardan elde edilen veriler oluşturmuştur. Verilerin analizinde ağırlıklı ortalamalar ve oranlar kullanılmıştır.

3. BULGULAR VE TARTIŞMA

3.1. Bulgular

Araştırma kapsamında incelenen firmaların %85.7'si Anonim Şirket, %14.3'ü Limited Şirket statüsündedir. Firmaların %35.7'si yabancı sermaye ortaklığıdır. Firmaların %57.1'i 10,000 ton/yılın üzerinde kurulu kapasiteye sahiptir. Ortalama kurulu kapasite 17,000 ton/yıl civarındadır. Firmaların %42.6'sı dondurulmuş meyve-sebze üretim kapasitesini artırmayı planlamaktadır. Firmalarda 18 tür sebze ve 9 tür meyve hammadde olarak kullanılmaktadır.

Dondurulmuş meyve-sebzenin kalitesini hammaddenin standart olma özelliğinin yanı sıra, taşıma mesafesi ve süresi de etkilemektedir. Hammaddenin hasat edilir edilmez soğutulmuş halde frigorifik araçlarla taşınması gerekmektedir. Ancak, uygulamada genelde açık taşımacılık yapıldığından hammaddenin kısa sürede fabrikaya girişi önem taşımaktadır. Taşıma maliyeti dondurulmuş ürün maliyetini etkilediğinden hammadde temininde yakın yöreler önem kazanmaktadır.

Dondurulmuş ürün maliyeti, firmaların yurt dışı pazarlarda rekabetini önemli ölçüde etkilemektedir. Hammadde fiyatları, ürün arzıyla ilişkili olduğu gibi, firmaların alış fiyatı politikasıyla da ilgilidir. Hammaddenin mevsimsellik göstermesi, iklim faktörlerine bağımlılığı hem kapasite kullanımını hem de hammadde fiyatını, dolayısı ile ürün maliyetini etkilemektedir. Firmalar üretim planlarını aksatmadan yürütebilmek için, bazı zamanlarda standart olmayan hammaddeyi de almak durumunda kalmaktadırlar. Hammadde alımında da firmalar arasında bir rekabet söz konusudur.

Çizelge 2. Firmaların Hammadde Temin Şekli ve Yeri (%)

Hammadde Temin Şekli	%	Hammadde Temin Yeri	%
Sözleşmeli Üretim	29.6	Fabrikanın Bulunduğu İl veya İlçe	31.4
Tüccardan Alım	25.9	Uzak Bölgeler	28.6
Üreticiden Alım	22.2	Yakın İl veya İlçeler	25.7
Kooperatiflerden Alım	22.2	Yurt Dışından	14.3

Dondurulmuş ürün üretimini hammaddenin üretim dönemi belirlemektedir. Ülkemizde meyve ve sebzeler Mart-Eylül dönemi içerisinde hasat edildiklerinden, firmalar bu dönem içinde yoğun çalışmakta, diğer zamanlarda daha çok temizlik ve bakım işlemleri yapılmaktadır. Belirli dönemlerde çalışma zorunluluğu stok problemini de beraberinde getirmektedir. Stok, hammadde alımları gibi maliyet unsurlarının yüksek bedeller oluşturması, işletme sermayesinde sıkıntılara neden olmaktadır. Firmaların %9.7'si kısıtlı sermaye, hammaddenin mevsimsellik göstermesi ve ürünlere göre değişen sorunları hammadde temininde yaşanan sorunlar içinde kaydetmişlerdir. Bazı türlerde yaşanan çeşit ve işleme sorunları, ürünlere göre değişen sorunları oluşturmaktadır.

Çizelge 3. Firmalarda Hammadde Temininde Karşılaşılan Sorunlar (%)

Sorunlar	%
Hammadde Fiyatları Yüksek	25.8
Standart Çeşitten İstenen Miktarda Bulunamıyor	22.6
Standart Çeşitten İstenen Zamanda Bulunamıyor	16.1
Sözleşmeli Üretimde Sorunlar Yaşanıyor	12.9
Sermaye Sorunu, Ürünlere Göre Değişkenlik Gösteren Sorunlar	9.7
Stok Problemi	6.4
Hammaddede Kimyasal Kalıntı Bulunması	6.4

Araştırma kapsamında incelenen firmalarda sözleşmeli üretim uygulanan ürünler biber, domates, patates, kabak, soğan, bamya, bezelye, fasulye, ıspanak ve çilektir. Bu ürünler aynı zamanda açıktan alıma da konu olmaktadır. Meyvelerde üretim uzun yıllar gerektirdiği için, çilek dışında meyve türlerinde sözleşmeli üretim söz konusu değildir. Hammadde alımlarının %70.4'ü açıktan alımlar şeklinde gerçekleşmektedir.

Hammadde temininde vadeli işlemler borsalarının kullanılıp kullanılmayacağı konusunda, firmaların %57.1'i kesin bir fikre sahip değildir. Firmaların %14.3'ü bu uygulamanın hammadde temininde birçok sıkıntıyı azaltacağını belirtmiş, %28.6'sı ise uygulamanın hayata geçirilemeyeceğini savunmuştur.

Çizelge 4. Firmalarda Sözleşmeli Üretimde Karşılaşılan Sorunlar (%)

Sorunlar	%
Üretici malı kaçırıyor	57.0
Fiyat belirlemek zor	29.0
Üretimin uzun yıllar gerektirmesi	14.0
Toplam	100.0

İhracatın büyük kısmının gerçekleştirildiği Avrupa Birliği ülkelerinde son yıllarda yaygınlaşan ekolojik yetiştirilmiş ürün tüketimi alışkanlığı, bu sektörü de yakından ilgilendirmektedir. Özellikle çocuk mamalarında kullanılan dondurulmuş meyve-sebzelerde katkı kalıntı sorunlarının olmaması, ekolojik ürün tercihi nedeniyle iki firma bu konuda çalışmaktadır. Bir firma birçok üründe hem sözleşmeli yetiştiricilikle hem de kendi arazisinde ekolojik ürün üretimini gerçekleştirmekte, diğeri doğal dağ çileği işlemektedir. Ancak bu tür üretimi sınırlandıran en önemli etken ekolojik hammaddenin daha yüksek fiyata sahip olmasıdır.

Firmaların tamamı son teknoloji olarak kabul edilen IQF (Individual Quick Freezing-Bireysel Hızlı Dondurma) sistemine sahiptir. Bazı ürünlerde, özellikleri nedeniyle farklı dondurma yöntemleri kullanılmaktadır. Örneğin, parmak patates ve kuşkonmaz dondurulduktan sonra ambalajlanması zor olduğundan, ambalajlı halde hava akımında dondurulmaktadır. Firmaların %46.1'inde meyve ve sebzenin dışında, dondurulmuş hamur işi, su ve et ürünleri üretimi de yapılmaktadır.

Firmalarda bir anda birden çok meyve ve sebze işlenmektedir. Tek hammadde (patates) üzerinde çalışan bir firma bulunmaktadır. Firmaların %28.6'sında 2-10 farklı türde çalışılmakta, %64.3'ünde 10'un üzerinde tür dondurulmaktadır. Firmaların %92.9'unda tatlı biber işlem görürken, %85.7'sinde çilek dondurulmakta, domates, vişne, soğan, bamyası ve erik en çok tercih edilen diğer ürünleri oluşturmaktadır. İhracatta en fazla talep gören ürünler (tatlı biber, domates, çilek gibi) üretimde de ağırlıklı yer almaktadır. Aynı şekilde üretim planlamasını etkileyen diğer bir husus da seçilen ürünlerin katma değeri yüksek olan ürünler olmasıdır.

Çizelge 5. Firmalarda Üretim Planlamasını Etkileyen Unsurlar (%)

Üretim Nedeni	%
İhracatta talep edilen ürün olması	39.3
Pazar olanaklarını artırma düşüncesi	21.4
Hammadde fiyatının uygun olması	14.3
Dondurulmuş ürün fiyatı	10.7
İç tüketimdeki alışkanlıklar	7.1
Hammaddenin kolay temini	3.6
Diğer (Stok maliyeti ve problemi, kapasite)	3.6

Firmaların %92.9'u ihracata yönelik olarak çalışmasına ve en ufak hatanın sağlıksız ürün ortaya çıkarabileceği bir sektör olmasına rağmen, ISO-9000 Kalite Güvence Sistemleri uygulamaları sınırlıdır. Yalnızca iki firma ISO belgesine sahipken, firmaların %60'ında her aşamada kalite kontrolü yapılmakta, %6.7'sinde yalnız son ürün aşamasında, %33.3'ünde hammadde alımı veya üretim aşamasında kalite kontrolü yaptıkları ortaya çıkmıştır.

Çizelge 6. Firmalarda Kapasite Kullanım Oranını Etkileyen Nedenler (%)

Nedenler	%
Hammaddenin miktar ve kalite yönünden yetersiz olması	25.0
Hammaddenin mevsimsellik göstermesi	17.9
Hammadde fiyatının yüksek olması	17.9
Pazarlamada yaşanan sorunlar	17.9
Yetersiz personel	7.1
Sermaye sıkıntısı	3.6
Onarım/revizyon	3.6
Elektrik kesintileri	3.6
Yetersiz ambalaj materyali	3.6

Hammaddenin miktar ve kalitece yetersizliği, mevsimsellik göstermesi ve pazar talebi yoğun olan ürünlerin üretim planında büyük yer tutması, birbirini etkilemektedir. Firmaların plana koydukları ürün için alım yaptıkları dönemde, aynı zamanda çok farklı hammaddenin fabrikaya girişi söz konusudur. Bu dönemde tüm firmalar aynı hammaddenin alımını gerçekleştirebilmek için rekabete girmektedir. Tonajı tamamlayamama riski bulunduğu gibi, bu durum hammadde fiyatlarının da yükselmesine neden olmaktadır. Tüm bu etkenlerle

firmaların %42.6'sı daha fazla üretim için kapasite artırımını düşünmektedirler. Özellikle iç piyasa potansiyeli, gelecek yıllar üretimini artırma planlarını gündeme getirmiştir.

Firmaların yurtiçi ve yurtdışı pazarlama kanallarında önemli farklılıklar bulunmamaktadır. Yurtdışı pazarlamada firmaların % 62.5'i ürünlerini kendileri pazarlamaktadır. Yurtiçinde bu oran %71.4'tür.

Çizelge 7. Firmaların Ürünlerini Pazarlama Kanalları (%)

	Yurtiçi	Yurtdışı
Firma (kendisi)	71.4	62.5
Aracı Kuruluş	21.5	25.1
İhracatçı	-	12.5
Bayiler	7.1	-

Yurtdışı pazarlar içinde Almanya önde gelmektedir. Firmaların %64.3'ü Almanya'ya ihracat yapmaktadır. Hollanda (%57.1), İngiltere (%50.0), Belçika (%50.0), Fransa (%42.9), İtalya (%42.9), Yunanistan (%35.7), İskandinav ülkeleri (%14.3), ABD (%14.3), Kıbrıs (%14.3), Orta Asya Cumhuriyetleri (%7.1), İsviçre (%7.1) ve Japonya (%7.1) ihracatın gerçekleştirildiği diğer ülkelerdir. Firmaların %45.8'i iç piyasaya da ürün arz etmektedir.

Çizelge 8. Pazarlamada Karşılaşılan Sorunlar (%)

Sorunlar	Yurtiçi	Yurtdışı
Yüksek Fiyat	47.1	47.9
Ürün Kalitesi	11.8	21.8
Depolama Sorunları	17.6	13.0
Standartlar	5.9	8.7
Dağıtım sorunları	17.6	-
Ambalaj sorunları	-	4.3
Kalıntı problemleri	-	4.3

Kullanılan ambalaj materyali ebatları ürüne göre bazı değişiklikler göstermektedir. Ancak, toptan satışlar için daha çok 2.5 kg ya da 10-20 kg polietilen (PE) poşet ve 290x390x210 cm. ebatlarında karton koli kullanılmaktadır. Bunun dışında kraft torba ve karton koli de diğer bir ambalaj şeklini oluşturmaktadır. Perakende amaçlı satışlar için, 250, 500 veya 650 gramlık polietilen (PE) poşetler veya 3 katlı lamine torbalar kullanılmaktadır. İhraç edilen ürünlerde ambalaj materyalinin atık masrafı olarak belirlenmiş bir bedel, ürün bedelinin içinde bulundurulmak zorundadır.

Ürünlerin yurt dışı satış biçimleri daha çok toptan satışlar (%78.6) şeklindedir. Bunun %21.4'ü markalı ve %28.6'sı yarı mamul yani markasız olarak satılmaktadır. Markalı satışlarda yabancı bir marka kullanılmaktadır. Sadece iki firma kendi markası ile yurt dışı satışlara başlamıştır.

3.2. TARTIŞMA

Araştırma sonucunda, sektördeki önemli görülen sorunlar; standart hammadde temini, hammadde fiyatı ve düşük kapasitede çalışma zorunluluğu olarak tespit edilmiştir.

Hammadde temininde karşılaşılan problemlerin çözümünde, sözleşmeli üretimin yaygınlaştırılması kilit noktayı oluşturmaktadır. Sözleşmede hammadde fiyatlarının tespitinde, piyasa şartlarının dikkate alınması ve bu fiyatı uygulayan firmalara Avrupa Birliği'nde olduğu gibi üretim yardımı yapılması tedbirlerden birini oluşturmaktadır. Üretim yardımı söz konusu olduğu için fiyat oluşumunda bir üçüncü taraf olarak, devlet de sözleşmenin oluşumunda söz sahibi olabilecektir. Bu durumda firmalar arası fiyat rekabeti ve çiftçinin kaybı

önlenmiş olacaktır. Meyvelerde üretimin uzun yıllar gerektirmesi sorununu ortadan kaldırmak için, son yıllarda ülkemizde yeni duyulan bodur meyve yetiştiriciliğinin yaygınlaştırılması önerilebilir. Bodur meyve yetiştiriciliği ile hem 1-2 yılda verim alınabilmekte hem de hasat sırasında ürünün deforme olması önenebilmektedir.

Firmaların, ihracatta devamlılığı sağlayabilmesi ve işletme sermayesi sıkıntısını aşabilmesi için, yürürlükte bulunan ihracat yardımlarının zamanında gerçekleşmesi, sektörün Sektörel Dış Ticaret Şirketleri şeklinde örgütlenmesi düşünülebilir. Aynı şekilde sektörün hammadde bazında tarıma dayalı olması nedeniyle özel Eximbank kredilerine ihtiyacı bulunmaktadır. Sektörde en önemli unsurlardan biri de teknolojik gelişimin takip edilerek, uygulamaya geçirilmesidir. Bu durum ihracatta talep edilen kriterler arasında bulunmaktadır. Ancak, teknolojik yenilikler büyük yatırımları da beraberinde getirmektedir. Bu yöndeki faaliyetlerin düşük faizli kredilerle desteklenmesi olumlu olacaktır.

Sektörde, kapasite kullanım oranını artırabilmek ve ihracatta yeni pazarlar bulabilmek için, ürün geliştirilmesi önem taşımaktadır. Dondurulmuş ürün yelpazesinin artırılması, dondurulmuş geleneksel yemekler, çeşitli salata karışımları gibi değişik ürünlerin işlenmesiyle mümkün olabilecektir. Böylece hammadde akışının azaldığı dönemler kullanılabilir.

Sektör, henüz yeni olmasına rağmen iç piyasadaki tüketimi dikkate almaktadır. Ancak, iç piyasada dondurulmuş ürünler için hayati önem taşıyan soğuk zincirin devamlılığında sorunlar bulunmaktadır. Bu nedenle iç piyasada yalnız bu konuda uzmanlaşmış şirketlerin kurularak, dağıtımın bu şirketlerce yapılması ve kontroller için yönetmeliklerin geliştirilmesi gerekmektedir. Gıda kontrollerinde yaşanan çok başlılık giderilerek, kontrollerin tek elden yürütülmesi sağlanmalıdır.

Dondurulmuş ürün taşımacılığında, otoyolların kullanımından çok, modernize edilmiş raylı sistemin kullanılması, hem maliyetleri, hem de trafik sorununu azaltacaktır. Demiryollarında gıda taşımacılığına özgü birimlerin oluşturulması da gerekmektedir. Bunun dışında, sektöre yönelik özel taşımacılık firmalarının oluşturulması sektörün yükünü biraz daha azaltacaktır. Aynı durum hammadde temininde de yardımcı sektör olarak kaliteli hammadde temin şirketlerinin oluşturulması şeklinde gerçekleştirilebilir.

Dondurulmuş ürün sektöründe, elektrik tüketimi bir hammadde gibi düşünülmesi ve sektöre yönelik özel indirimler söz konusu olmalıdır.

4. KAYNAKLAR

1. ANONİM. Çeşitli Yıllar, Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, İthalat-İhracat, EBİM Kayıtları. Ankara.
2. ANONİM. 1994. Ürün Profili: Dondurulmuş Meyve ve Sebze. İGEME Tarım. Ankara, 3: 23s.
3. ANONİM. 1996. GIDA SEKTÖRÜ. Bitkisel Yağ, Et ve Et Ürünleri, Meyve-Sebze İşleme, Süt ve Süt Ürünleri, Şeker ve Şekerli Mamuller, Un ve Unlu Mamuller, Yem. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, Sektör Araştırmaları Serisi No: 9, s43-76, s129-162, İstanbul.
4. ANONİM. 1997. Deep Frozen Products. NACE (Revision 1) part of 15.1, 15.2, 15.3. Panorama of EU Industry 97. The Key to European Industry. Vol:1; European Commission, Brussels, Luxembourg, p35-40.
5. ANONİM. 1997. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Bilgi İşlem Kayıtları. Aralık 1997, Ankara.
6. ÇAKMAKÇI, B.G. 1995. Dondurulmuş Sebze ve Meyve Sektöründe Gelişmeler ve Beklentiler. TSK Bankası A.Ş. Ankara, 23s.
7. KARABAĞLI, A. ve N. ALPKENT. 1998. Türkiye ve AB'de Dondurulmuş Gıda Sanayinin Durumu ve Dış Ticaretinde Gelişmeler. MPM, Yayın No: 628, Ankara, 98s.
8. www.igeme.org.tr